

ЖАМИЯТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИНГ РОЛИ

Йўлдош КАРИМОВ

XX асрнинг 90 - йилларига келиб дунёning сиёсий манзараси тубдан ўзгарди. Социалистик ва капиталистик лагерга бўлинган икки қутбли дунёдан кўп қутбли дунёга айланди. Етмиш йилдан ортиқ яшаган социализм батамом инқирозга юз тутди. Тоталитар, зўрликка, ягона мафкура ҳукмронлигига асосланган социалистик жамиятда 80 йилларнинг охирида барча соҳаларда инқирознинг чуқурлашуви бундан кейин эскича яшаб бўлмаслигини кўрсатди.

Узоқ вақт бири коллектив, иккинчиси индивидуал ҳисобланган жамиятлар ўртасида индустрлашган асрда муросасиз кураш кетди. Томонлар ўртасида ғолиб бўлиш мумкин бўлмаган “қайноқ” ва “совук” уруш охир - оқибат ечимини топмоғи акс ҳолда охир замон ёки қиёмат содир бўлар эди. Коллективизм ва индивидуализм К.Поппер (Поппер,1992), А.Ф. Хайек (Хайек), Р.Арон (Арон,2000) ва А.Ивин (Ивин,2000)нинг асарларида икки ижтимоий қутб сифатида бир- бирига қарама қарши қўйилади.

Ўзбекистон ҳам мана шу даврдан тарихнинг туб бурилиш палласига кирди. Мустақиллигини эълон қилган юртимиз эскирган бошқарув ва режали иқтисодий тизимдан воз кечди. Жамият ҳаётида янгиланишлар , ўзгаришлар даври бошланди. Ҳеч бир давлат дунёда кечаётган жараёнлардан айро, улардан ажralган ҳолда ривожлана олмайди. Чунки, ҳозирги глобал дунёда ўз қобиғига ўраниб, дунё тажрибасини ўрганмасдан, изоляция ҳолатида яшаб бўлмайди. Шу маънода, Ўзбекистонда амалга оширилаётган фавқулодда кенг кўламдаги ишлар ҳозирги жаҳон цивилизацияси билан муштарақ эканлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Бугунги кунда жамиятни модернизациялаштиrmай, демократик ўзгаришларни амалга оширмай, тараққиёт сари юз тутиб бўлмайди. Бугун бутун тараққий этган давлатлар бошқарувнинг демократик шаклида эканлиги ҳеч кимга сир эмас.

XX асрнинг охирига келиб, бундай давлатлар сони ортиб борганлиги ҳам шундан далолат беради. Ф. Фукуяма либерал демократиянинг халқаро масштабда ўсиб бориш динамикасини қуидагича кўрсатади(Фукуяма).

- 1790 йилда – 3та
- 1848 йилда – 5 та
- 1900 йилда – 13 та
- 1919 йилда – 25 та
- 1940 йилда – 13 та
- 1960 йилда – 36 та
- 1975 йилда – 30 та
- 1990 йилда – 61 та

Маълумки, демократик бошқарувга асосланган жамиятда яшовчи аҳолининг фоизи кейинги йигирма йил мобайнида кескин ошди. Бунга социалистик лагернинг инқизозга учраши ва бу давлатларнинг демократлашув томон юз берганлиги туфайли рўй берди. Ҳақиқатдан ҳам, либерал демократия ва унинг йўлдоши бўлган иқтисодий либерализм охирги тўрт юз йилда энг ажойиб сиёсий феномен эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ.

Демократия - кишилик тариҳида инсоннинг онгли ҳаёти бошланган даврдан бошлаб, унинг эрк – иродасини, хоҳишистагини белгилайдиган мезон бўлиб келмоқда. Албатта, бу борада кишилик жамияти шаклланиш давридан тортиб то цивилизациялашган турмуш тарзи, ҳар жиҳатдан чуқур илдиз отган давлатчилик ва шу асосда маълум тартиб-қоидага кириб қолган аниқ йўналишлар ўртасида катта фарқ бор. Чунки асрлар мобайнида одамлар дунёқарashi ўзгариб, талаб-эҳтиёжлари ошди. Ҳаётга муносабатлари янгича тус олди. У ҳар бир даврнинг ўзига хос маҳсули сифатида янгидан-янги шаклга кира бошлади. Мамлакатимизда жамиятни модернизациялашга қаратилган Ҳаракатлар стратегияси доирасида кенг кўламли ислоҳотлар олиб борилмоқда.(Ҳаракатлар стратегияси)

Жамиятни модернизациялаш – уни сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий жиҳатдан янгилаш мураккаб жараён

ҳисобланади. Чунки узок вақт тоталитар тузум шароитида яшаган халқ дунёкараши, турмуш тарзида ўзгариш ясаш, уларни янгича тузумга мослаштириш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Бунда тарихий тафаккурнинг ўрнини алоҳида таъкидлаш лозим. Тарихий воқеаларга фалсафий тафаккур билан ёндашиб, бунинг келиб чиқиш омиллари, сабаблари ва илдизларига назар ташлашимиз керак. Тарихий жараённинг моҳиятини тўғри англаш кишиларда аник тасаввурни, воқеа ҳодисаларга соғлом муносабатни шаклланишига ёрдам беради. Кишилар тафаккурини, онгини ўзгартирмасдан туриб жамиятни ўзгартириб бўлмайди. Чунки ўзгаришлар, аввало, инсон онгида, тафаккурида юз бериши керак.

Ўзбекистонда миллий, минтақавий омилларни эътиборга олган ҳолда изчил ва тадрижий кечаётган ялпи ўзгаришлар ўзига хос хусусиятларни ифода этади. Ўзгаришларни ўз вақтида ўрганиш, амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий жараёнларни таҳлил этиш, баҳолаш ҳамда илмий-назарий умумлашмалар ҳосил қилиш бу жараёнларни мақсадли бошқариш имконини беради. Ижтимоий-иқтисодий, маънавий ҳаётни мақсадли такомиллаштириш, бу муҳитни умуминсоний ва миллий тамойиллар уйғунлиги руҳида ривожлантириш, сиёсий плюрализмга шарт-шароитлар яратиш, либерализм муҳитини ҳар томонлама кенгайтиришга даъват этиш орқали мамлакатимизда ялпи янгиланишлар жараёни бошланишига назарий пойдевор қўйилди. Давлат тузуми, жамият қурилиши ва шахс маънавий дунёси тубдан ислоҳ қилиш янгилangan давлат, ўзгарган жамият ва комил шахсни яратиш имконини беради. Жамиятдаги янгиланиш мураккаб шароитда кечаётган жараён бўлиб, бу турли ижтимоий-сиёсий воқеалар, мафкуравий таъсир ва тазииклар, юзага келган моддий-молиявий қийинчиликлар билан ифодаланади. Бу тадрижий, изчил асосда амалга оширилиш орқали мақсадга эришилади, йўқса оғир оқибатлар, муаммолар гирдобига солиб қўйиши мумкин.

“Ўзбекистон янги ялпи янгиланишлар жараёнини икки ўзаро узвий боғланган йўналишларда амалга оширишга киришди. Биринчиси мамлакатнинг ички дунёсида, яъни иқтисодиёт, маънавият, сиёсат, турмуш тарзида, халқ характеристи ва менталитетида режавий асосларда амалга оширилаётган янгиланишлар мажмуидан иборат бўлса, иккинчи йўналиш – халқаро ижтимоий муҳит манзарасини такомиллаштириш, яъни қарама-қарши кучлар ўртасидаги зиддиятларни барқарорлаштириш, коллизия муҳитидан муроса, ҳамкорлик муносабатлари, тинчлик маданиятига ўтиш, миллатлараро, давлатлараро, конфесиялараро толерантлик муносабатларини чуқурлаштириш, инсониятга умумий хавф туғдирувчи терроризм, наркобизнес, экстремизмга қарши халқаро ташкилот тузилмаларига асос солиш ва бошқа фаолиятлар мажмуидан ташкил топади(Жўраев, 2008).

Ўзбекистонда сиёсий янгиланишлар эски якка мафкура ҳукмронлигига асосланган тоталитар бошқарувдан воз кечилиб, илғор бошқарув шакли - демократияга ўтиш йўли танланди. Бунинг ўзига хос мураккабликлари бор бўлиб, улар қуйидагиларда намоён бўлади:

-узоқ вақт тоталитар тузум шароитида, зўрлик ҳукмронлик қилган муҳитда яшаш, бунинг аҳоли руҳияти ва турмуш тарзида ўз аксини топганлиги;

-Ўзбекистон Марказий Осиё каби мураккаб географик ўринда жойлашганлиги, атрофидаги қўшни давлатларда ҳам илғор демократик жараёнларнинг мавжуд эмаслиги;

-мафкуравий жараёнларнинг кучайиши оқибатида вужудга келган ғоявий бўшлиқقا минтақанинг этник, диний, иқтисодий хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ўз ғояларини киритишга интилаётган кучларнинг таҳди迪 сақланиб қолаётганлиги;

-мамлакатнинг узоқ вақт хом ашё етиштираётган аграр соҳага ихтисослашган иқтисодий макон бўлиб келганлиги, иқтисодиётни либераллаштириш тажрибасининг, саноат ишлаб чиқариши учун зарур техник ва технологик базанинг мавжуд эмаслиги.

Бугунги янги тарихий ижтимоий воқелик кишиларни тарихга, атрофида бўладиган ҳодисаларга жиддий муносабатда бўлишни тақозо этмоқда. Чунки демократия – кишилик тарихида инсоннинг онгли ҳаёти бошланган даврдан бошлаб, унинг эрк-иродасини, хоҳиш-истагини белгилайдиган мезон бўлиб келмоқда. Демократиянинг дастлабки шакланиш давридан бугунги цивилизациялашган турмуш тарзи шароитидаги намоён бўлишида катта фарқ бор. Асрлар мобайнида одамлар дунёқараши ўзгариб, талаб-эҳтиёжлари ошди. Ҳаётга муносабатлари янгича тус олди. У ҳар бир даврнинг ўзига хос маҳсули сифатида янгидан-янги шаклга кира бошлади. Карл Ясперс ибораси билан айтганда, жаҳон тарихи даври бошланди. “Бизнинг янги тарихий вазият ер юзи аҳолисининг бирлиги ҳал қилувчи аҳамият касб эта бошлаганлигида намоён бўлади”(Ясперс,1991).

Замонавий алоқа воситаларининг техник имкониятлари Ер шарини ягона маконга айланишига, дунёнинг бир нуқтасидаги хабар иккинчи нуқтасига бир неча дақиқаларда етиб боришига имкон туғдирди. Бугун муаммолар ва вазифалар инсоният дунсини бир бутунга айлантириди. Содир бўлаётган воқеалар доирасидан ҳеч ким ўзини ташқаридаман, бу менга тегишли эмас дея олмайди.

Бугун жамиятда бўладиган ўзгаришларга инсон тафаккурининг таъсири ҳар қачонгидан ҳам яққол сезилаяпти. Инсон тафаккури кенгайиб боргани сайин унинг янгидан-янги имкониятлари пайдо бўлаверади, фаолият доираси кенгайиб, яширин қирралари очилиб боради. Бу ўтмишимида юз берган тарихий тараққиёт ва унинг оқибатларида яққол кўринади.

Эндиликда дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисаларда омма ҳал қилувчи омилга айланиб бормоқда. Бутун инсоният ўтмиши замонамиз билан таққосланганда, нисбатан барқарор бўлиб туюлади. Ўтмишда аҳолининг асосий қисмини дехқонлар ташкил қилган. Турли тарихий даврларда содир бўлган аграр инқирозлар, ҳақиқатда, катта ташвишлар туғдирган бўлса-да, аммо принцип нуқтаи назаридан ҳеч нарсани ўзгартирмаган. Ижтимоий шароитлардаги ўзгаришлар жуда секинлик билан борган ва айрим

қатламларгагина таъсир кўрсатиб, умумий вазият сақланиб қолган. Одамлар тафаккури агар уларга очликдан ўлиш хавф солиб турса ҳам, ўзгармайдиган тизим ичida ҳимоялангандай бўлиб қолаверган.

Одамлар сабр қилиб, бутун борлиғини ёритиб, нурлантириб турган диний эътиқодга сифиниб, ҳаётни борича қабул қилиб яшаб келдилар. Бугун эса замон ва вазият ўзгарди. Ижтимоий шароитлар ҳаракати тутқич бермайдиган, фақат уни англаш мумкин бўлган кўринишга кирди. Ер шари аҳолиси азалий ва анъанавий тафаккур ҳамда турмуш тарзидан тобора бегоналашиб бормоқда. Инсоннинг ўзини ҳимояланганлигига бўлган ишончи сусайиб, омманинг борган сари бир хиллашув жараёни юз бормоқда. Аҳолининг саводхонлик даражаси ўсиб, ҳамма ўқиш ва ёзишни ўрганмоқда. Албатта, бусиз билим олиш, ўз фикрини айтиш, зарур бўлганда ўзи билан ҳисоблашишга мажбур қилиш мумкин эмас. ”Бугун одамлар ижтимоий кафолатларни йўқотиш эвазига ҳамма учун маълум танлаш эркинлигини қўлга киритдилар.”(Философии истории, 1999) А. П. Сорокиннинг даврлаштириши бўйича ҳиссий (идеалистик) давр ўзининг хусусиятлари билан намоён бўлмоқда(Сорокин,1992).

Замонавий демократик жамият фавқулодда мураккаб ва динамик ижтимоий тизим ҳисобланади. Жамият сифатида уни умумий ва тахминий тавсифи асосида қўйидаги хусусиятларини кўрсатиш мумкин:

-унда жамият аъзолари учун глобал, мажбурий мақсаднинг инкор этилиши;

-жамият ҳаётининг барча томонлари ягона марказдан назорат қилинмаслиги;

-жамиятни кординация қилиш ягона марказ умумий мақсад йўлида кимгадир бўйсуниш билан эмас, балки ҳамма учун умумий бўлган ўзини тутиш қоидаларига асосланганлиги;

-жамиятнинг иқтисодий асоси хусусий мулк ва хусусий тадбиркорлик, марказлаштирилмаган бозор тизими ва рақобатда эканлиги;

-жамият аъзоларининг ҳар қандай қарорни мустақил қабул қила олиши ва бу қонун билан ҳимоя қилинганилиги;

-барчанинг сўзсиз ва олинмайдиган фундаментал ҳуқук ва эркинликларга эга бўлиб, булар фикр эркинлиги, сўз эркинлиги, асоцация ва ташкилотлар тузиш эркинлиги, виждон эркинлиги, эркин ҳаракатланиш, яшаш жойини танлаш эркинлиги ва бошқаларда намоён бўлади;

-бу кўппартиявий жамият бўлиб, унда сиёсий партиялар ҳеч қандай ошкора ҳокимият ваколатларига эга бўлмайди;

-давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари вакиллари аҳоли томонидан сайланади;

-қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти бир-биридан ажратилган, бир-бирига ҳисоб бермайди ва мустақил ҳолда фаолият юритади.

Ушбу жамият учун хос бўлган умумий ва асосий тушунчалар қўйидагилардан иборат: фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат, кўппартиявийлик, демократия, ҳокимият бўлиниши, хусусий мулк, бозор, шахс суверенитети ҳамда эркинлиги ва ҳ. к. Бу тушунчалар бир-бири билан мустаҳкам боғланган яхлит тизимни ҳосил қиласди, агар улардан бирининг моҳияти ўзгарса, қолганлари ҳам моҳиятини йўқотади. Немис файласуфи И. Кант: “Фуқаролик жамиятида одамлар ўрмондаги дараҳтлар кабидир: улар бири иккинчисидан кўпроқ қуёш, ҳаво олишга, бир-биридан бу имкониятда устунроқ бўлишга интиладилар ва шу сабаб бўлиб тўғри ва чиройли ўсадилар”,-дейди(Кант,1966).

Жамиятда кечаётган таркибий ўзгаришлар, модернизациялаш жараёни, бир тузумдан иккинчи тузумга ўтиш шароитида тарихий тафаккурнинг ўрни қўйидагиларда намоён бўлади:

-тарихий тафаккур кишиларда жамиятда кечаётган жараёнлар объектив қонуниятлар асосида кечаётганлигини, уни бузиш оғир оқибатларга олиб келиши мумкинлигини англаш имониятини беради. Тарихий тафаккур халқнинг этник, маданий тараққиётини кўрсатувчи муҳим тушунча ҳисобланади. Жамият бугунги тараққиётга эришгунча жуда олис ва мураккаб йўлни босиб ўтган,

бу йўл унинг нима яхши-ю, нима ёмон, оқ ва қорани ажратиб олишига ёрдам беради;

-тарихий тафаккур халқимизнинг ўзлигини англаш, маънавий қадриятларимизни эъзозлаш, миллий тикланиши амалга оширишга хизмат қилади;

- тарихий тафаккур мамлакатда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ислоҳотларнинг самарали ташкил этишга, аҳолининг кенг сафарбарлиги ва иштирокининг таъминланишига олиб келади;

-тўртинчидан тарихий тафаккур жамиятни кеча, бугун, эртага формуласида қайта қуриш, давлатчилик тажрибаси унинг янгиланишлар жараёнида такомиллаштириш, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш, янги имкониятлар эшигини очишдан иборатdir;

-тарихий тафаккур инсонда тарихий хотирани тикланишига, миллий ғуур, миллий руҳни кучайтиришга ёрдамлашади;

-тарихий тафаккур тарихга фалсафий муносабат, ёндашув шаклланишига, бу эса тарихий ҳодисаларни теран таҳлил қилиш, ривожланиш қонуниятларини тўлиқ англаш ва шундан келиб чиқиб, воқеа- ҳодисалар мантиқий ҳосиласини кўра билиш ва тараққиёт учун муҳим аҳамиятга эга хulosаларни чиқариш имконини беради;

-тарихий тафаккур бугунги Ўзбекистон тараққиёти дунёning илғор тажрибасидан фойдаланиши орқали ўзгаришларни амалга ошириш мумкинлигини англашга, шу мақсадда жамиятни тубдан қайта қуриш, янгиланишни миллий тикланишдан миллий юксалиш фоясини амалга ошириш заруриятини тушунишга етаклайди.

Хуллас, тарихий тафаккур орқали инсон ўзлигини англайди, тоталитаризм ва сиёсий зўрликнинг инсоният бошига келтирган фожеаларини яққол кўради, сиёсий фаоллиги ошади, эркинлик, озодлик тушунчалари моҳияти ва унга эришиш механизмидан хабардор бўлади.

Адабиётлар:

1. К. Поппер Открытое общество и его враги Т.2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы - М.:1992 -528с.

2. Хайек Ф.А. Дарога к рабству –
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Haiiek/05.php
3. Арон Р.Введение в философию истории – М.:Университетиская книга 2000.-544с.
4. Ивин А. Философия истории – Москва.: Гардарики. 2000.-528 с.
5. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек –
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/fuku/01.php
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. (*Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда*)
7. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари – Т.: Маънавият. 2008. 279-б.
8. Ясперс К. Истоки истории и ее цель – М.: Политиздат. 1991. С.141.
9. Философия истории – М.:Гардарики. 1999. Стр. 9. -432.
- 10.Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество.-М.: Политиздат,1992. -543 с.
- 11.Кант И. Сочинения: В 6 т. М.,1966. Т.6. С. 10.